

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «МОВЧАННЯ»
В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ РЕЛІГІЙНОЇ ТЕМАТИКИ:
ЛІНГВОКРЕАТИВНА СПРОМОЖНІСТЬ І. ФРАНКА
(на матеріалі поеми «Мойсей»)**

У статті розглядається специфіка вербалізації концепту «мовчання» в мовотворчості І.Я. Франка. Визначено смисли мовних одиниць-вербалізаторів мовчання, простежено вплив релігійного дискурсу на декодування концепту «мовчання» в поемі «Мойсей».

***Ключові слова:** концепт, вербалізація, смисл, релігійний дискурс.*

Поддубная Н.В. Вербализация концепта «молчание» в художественном тексте религиозной тематики: лингвокреативные возможности И.Франко (на материале поэмы «Моисей»). В статье рассматривается специфика вербализации концепта «молчание» в языкотворчестве И.Я. Франко. Определены смыслы языковых единиц-вербализаторов молчания, прослежено влияние религиозного дискурса на декодировку концепта «молчание» в поэме «Моисей».

***Ключевые слова:** концепт, вербализация, смысл, религиозный дискурс.*

Piddubna N.V. Concept of “silence” verbalization in the religious fiction text: Franko linguistic creative potential (based on the poem “Moyisei (Moses))”. The article deals with the peculiarities of verbal presentation of the concept “silence” in I. Franco’s lingual activity. There are definitions of linguistic units, that verbalize silence. The influence of religious discourse on the concept “silence” decoding in the poem “Moyisei (Moses).”

***Keywords:** concept, verbalization, meaning, religious discourse.*

Сучасна лінгвістична наука позначена антропоцентричним підходом до вивчення мови, а тому цілком зрозуміло, що у фокусі наукових досліджень знаходяться ті питання, які пов’язані із закономірностями спілкування людей, причому як його вербальних, так і невербальних складових. Такий підхід простежуємо в роботах низки зарубіжних (Дж. Бівін, П. Вацлавек, Д. Джексон, Г. Крейдлін, Г. Колшанський та ін.) і вітчизняних (Л. Солошук, Г. Барташева, Ф. Бацевич, М. Крижанівська та ін.) учених.

Дослідників комунікативної лінгвістики приваблює феномен мовчання як один із основних різновидів невербальних компонентів комунікації (Т. Анохіна, Н. Аругюнова, В. Богданов, С. Крестинський, С. Почепцов та ін.), що посідає важливе місце в комунікативній діяльності кожної людини. Очевидно, що засоби невербальної комунікації, зокрема й мовчання, набувають комунікативної значущості, тобто отримують «здатність виступати в ролі, що зазвичай притаманна мовним знакам, а саме: формувати висловлення та передавати інформацію, що сприяє розвитку, просуванню й регулюванню комунікативного процесу» [6: 32]. Це своєрідно фіксується й у писемному мовленні, зокрема в художніх текстах. Вербалізація невербаліки, безумовно, мотивована й комунікативною компетенцією автора певного художнього тексту, а також тематикою відповідного художнього твору. Безперечно, на сьогодні актуальним залишається й проблема виявлення специфіки мовчання як компоненту комунікації персонажів у творах

художньої літератури, вербалізації мовчання конкретною особистістю, зокрема й такою креативною, як І. Франко.

Мета цієї наукової розвідки – описати прагматику мовчання, вербалізовану відповідними культурними концептами в художньому поетичному тексті, що актуалізує релігійну проблематику; з'ясувати відповідні прагматичні функції мовчання, актуалізовані стратегією і тактиками релігійного дискурсу з урахуванням відповідної традиції, філософії, релігійних архетипів, певної символіки. Дослідницьким матеріалом є поема Івана Франка «Мойсей».

Поняття мовчання, як і кожне складне абстрактне поняття, не має чіткого й однозначного визначення. Його традиційно відносять до культурно значущих концептів, що за своєю природою важко піддаються витлумаченню. Н. Брагіна зазначає: «Культурні концепти створюють навколо себе лакуни смислової невизначеності і тим самим провокують висловлювання про себе. Вони не можуть бути витлумачені «раз і назавжди», в них закладене наративне очікування» [4: 37]. Названа дослідниця порівнює обсяг цих концептів з інформативним обсягом класичних творів В. Шекспіра, що впродовж кількох століть входять до репертуару театрів світу, і в кожному поколінні створюється своя (як правило, не єдина) інтерпретація, версія Гамлета, Отелло, Ромео і Джульєтти, короля Ліра [там само].

Складність мовної репрезентації концепту «мовчання» пов'язана з його поліпарадигмальністю. Очевидно, для лінгвістичного дослідження найбільш вагомими є інформативні дані про концепт «мовчання», що актуалізовані в деяких галузях гуманітарних знань, зокрема релігієзнавстві, філософії, літературознавстві, де цей феномен розглядають як такий, що реалізує відповідні ментальні пропозиції, які складають імпліцитне значення цього виду невербальної людської діяльності.

Для адекватного витлумачення *мовчання* потрібен відповідний дискурс, на що вказують деякі дослідники, зокрема Н. Арутюнова, порівн.: «Значення потребує означального, а множина значень – множини знаків, що відрізняються один від одного. Мовчання ж, тобто відсутність звуків, саме по собі не може бути знаком. Воно не породжує диференційних ознак. Сенс мовчання надає контекст, ситуація, регламент соціальної поведінки, повір'я, ритуал (...). Отже, сенс «комунікативного мовчання» створюється прагматичною ситуацією, мовленнєвим тлом і мімічним акомпанементом» [1: 418]. Саме за умови врахування дискурсу можливе адекватне «декодування» його значення, зокрема з цього приводу В. Базилев пише: «В умовах комунікативної неминучості, беручи до уваги конкретний або умозримий діалог, будь-яке *мовчання* є мовчанням про щось, мовчання когось, до когось, зокрема *мовчання Христа* у відповідь на сакраментальне питання Пилата *Що є істина?* можна розуміти залежно від трьох складових: самого Христа, особистості Пилата й суті питання» [2: 586]. І саме в дискурсі окремої особистості конкретизується прагматика мовчання, амбівалентного за своєю природою.

Сучасники Каменяра характеризують його як мовчазну людину, яка не любила афішувати своїх думок і переживань. І. Франко унікав інтриг, у конфліктних ситуаціях не відповідав на провокації своїх опонентів.

Н. Романович-Ткаченко, знайома І. Франка, писала, що він «... такий мовчазний, такий стриманий «робітник духу», що з діда-прадіда набув звичку тихо, терпляче, мовчки працювати...» (Романович-Ткаченко, цит. за [5:134]). З її слів отримуємо інформацію, що письменник трактував мовчання як цілу науку: «Я собі мовчу... О, се треба вміти мовчати... се ціла наука...» [там само].

І. Франко любив мовчання, однак у його творах воно не завжди є позитивно конотованим, оскільки в певних ситуаціях саме слово може врятувати від непорозуміння, розриву стосунків тощо, як, наприклад, в епізоді, описаному в поезії «Раз зійшлися ми случайно...»: *Ти кивнула головою, / В снігах скрилася як стій; / Я ж мов одурілий стою / І безсилий за тобою / Шлю в погоню погляд свій / Чує серце, що в тій хвилі / Весь мій рай був тут – отсе! / Два-три слова, щирі, милі / І гарячі, були б в силі / Задержать його на все* (збірка «Зів'яле листя»).

Т. Космеда слухно наголошує: «Це той випадок, коли мовчання, паузи приховують важливу інформацію, виникає непорозуміння, яке деколи може бути фатальним. Саме в подібній ситуації слово важливіше за мовчання» [5:34].

У поемі І. Франка «Мойсей» «мовчання» є одним із ключових концептів, для вербалізації якого поет використовує низку мовних засобів, зокрема лексеми-іменники *мовчання*, *тиша*, прикметник *мовчазливий*, дієприкметник *мовчущий*, дієслово *мовчати*, стійкі сполучення слів *глибоке мовчання*, *мертвецька тиша*, *заціплені уста*, *запечатане слово*.

У поемі «Мойсей» *мовчання* є ознакою і виявом посиленої уваги слухачів до промовця, порівн.: *У глибокім мовчанні сю річ / Вухом ловлять гебреї... / «Се вам казка, – промовив Мойсей, – / Ось вам виклад до неї...»* [8: 453]. Маємо приклад моделювання смислу «увага».

Тиша ж як корелят *мовчання* є виявом тривоги й небезпеки, на що звернула увагу Н. Арутюнова (простежуємо відповідно актуалізацію смислів «тривога», «небезпека», «попередження»): «Ставши мовчанням, тиша набула суб'єкта і, разом із тим, утратила конотацію спокою» [1: 432]. Вербально *тиша*, що стала мовчанням, може позначатися виразами *гнітюча тиша*, *гробова тиша*, *могильна тиша*, *мертва тиша* тощо, наприклад: *І мертвецька тиша залягла / На устах всього люда, / І жажнувся Авірон, і поблід, / Сподіваючись чуда* [8: 457]. У цьому контексті *тиша* репрезентує смисл, що синонімічний виразу *глибоке мовчання*.

Прикметник *мовчазливий* у тексті поеми виражає смисл, зумовлений негативною оцінкою сприйняття довкілля, зокрема суперечливими відчуттями, викликаними промовою Мойсея, порівн.: *Похилившись, слухали всі, / Мовчазливі, понурі, / Лиш у грудях сопло щось глухе, / Наче подихи бурі* [8: 462]. Знову простежуємо моделювання смислів «тривога», «небезпека», «страх», «очікування негативу».

Подібний смисл репрезентує й дієприкметник *мовчущий*: діти, з якими спілкувався Мойсей, мовчать, оскільки вони засмучені у зв'язку з вигнанням пророка з табору: *Довго висів і смуток, і жаль / Над мовчущими дітьми, / Поки темний його силует / Шез зовсім серед тітьми* [8: 467]. Маємо актуалізацію смислу «смуток», «печаль».

Негативно конотованим є й *мовчання Єгови* у відповідь на молитовне звертання Мойсея. Вербально це підкреслено за допомогою дистрибутивного

оточення лексеми *мовчати* виразами *лиховісній звуку, квиління гієни, шест гадюки*, порівн.: «*О Єгово, озвися, чи й ти / Здобуваєш дар мови / Лиш у пристрасті нашій, у снах, / У розбурханій крові?» / Та Єгова мовчав, лише чуть / Лиховісній звуку / То квиління гієни в яру, / То знов шест гадюки* [8: 473]. У цьому разі І. Франко репрезентує смисли «очікування лиха, негараздів, зла».

Дієслово *мовчати* І. Франко включає до складу метафори *мовчала пустиня німа* на позначення людського феномена, транспонованого у світ природи, що відповідає натурфілософії українців. У таких випадках *тиша* як природний феномен перестає сприйматися як відсутність звуків, а, по суті, ототожнюється з мовчанням, знову вербалізуючи смисли «тривога», «небезпека»: *Так, ідучи, молився Мойсей / У сердечному горі, – / Та мовчала пустиня німа, / Тихо моргали зорі* [8: 468]. За таких умов *тиша* теж набуває знакового характеру, стаючи, як і *мовчання*, промовистою.

У поемі «Мойсей» концепт «мовчання», безперечно, позначений впливом релігійного дискурсу. Йдеться про рефлексії у цьому тексті християнської традиції ісихазму (священнобезмовності), що належить до найдавніших світових традицій духовної практики з багатовіковою історією й детально розробленим каноном, якими є йога, дзен, даосизм і суфізм.

В ісихатській традиції *мовчазна молитва* визначається як розмова, або бесіда з Богом, але характер цього діалогу асиметричний, оскільки адресат (молільник) і Адресант (Бог), хоч і тісно пов'язані один із одним, однак принципово не співмірні [7: 314]. У свідомості ісихатів період, коли небо ніби закривається і Бог не чує молитов, сприймається як випробування: Господь незримо присутній на місці мовчазної молитви ченця, мовчить у відповідь на його молитовне звертання.

Зрозуміло, що не можна ототожнювати Мойсея з православними ченцями-ісихатами. Йдеться насамперед про те, що І. Франко як людина енциклопедичних знань був знайомий із традиціями священнобезмовності й рефлексіями сприйняття *мовчання* в релігійній християнській традиції, що дало поету змогу творчо переосмислити їх і відповідно вербалізувати в поемі.

К. Унрат-Шарпенак кваліфікує мовчання-молитву як *комплікативне мовчання*, що виявляється під час молитви при звертанні до Бога як до адресата [9: 289]. Традиційно його розглядають як комунікативно незначуще [3: 148]. Очевидно, тут можемо міркувати про протиставлення профанного й сакрального в розуміння певних понять, зокрема *мовчазної молитви*, що в релігійному дискурсі сприймається як комунікативний акт, під час якого відбувається незримо спілкування з Богом, тобто молитовне мовчання в сприйнятті вірника є комунікативно значущим.

У поемі «Мойсей» пророк після вигнання в пустелю перебуває в стані мовчазного діалогу з Єговою: *Хоч заціплені міцно уста І не чуть його мови, Але серце його розмовля І кричить до Єгови* [8: 474].

Як і подвижники-ісихати, головний герой поеми тривалий час смиренно сприймає мовчання Адресата, оскільки вважає себе негідним його відповіді. У Мойсея Єгова промовляє в серці: *Тихо скрись, і замовкли уста, Запечатано слово, Тільки ти на дні серця мого Промовляєси, Єгово* [8: 467]. Отже, концепт

мовчання зреалізовується у вигляді смислу «мова серця», «безсловне спілкування».

Однак у певний момент зневіри Мойсею здалося, що Господь не тільки не відповідає на його молитви, а й узагалі не чує його, тобто залишив пророка. Такі ситуації описуються й у релігійній літературі. В. Постовалова зазначає, що «в силу невидимого характеру високого Адресата і його діянь, а також у силу різної духовної міри молільника і його молитви, Божественна участь у молитовному Богоспілкуванні не завжди буває досить очевидною, особливо коли йдеться про межові стани, якими є ситуація уявної Богозалишеності» [7: 314].

Отже, культурно значущий концепт «мовчання» є одним із ключових для реалізації лінгвокреативної діяльності Івана Франка, оскільки його реалізацію простежуємо як у повсякденній мовленнєвій діяльності письменника, так і в його творчості, зокрема в поемі «Мойсей».

Омовлюючи цей концепт, поет залучає низку характерних мовних засобів, що моделюють такі смисли: «увага», «тривога», «небезпека», «попередження», «тиша», «страх», «очікування неприємностей (лиха, зла)», «смуток», «печаль», «мова серця», «інтимне спілкування». Як бачимо, концепт мовчання є аксіологічно бінарним, оскільки репрезентує як позитивну, так і негативну оцінку.

Репрезентація концепту «мовчання» в аналізованій поемі відбувається з урахуванням прагматики релігійного дискурсу, зокрема ісихатської традиції мовчазного спілкування з Богом під час молитви.

У подальших розвідках перспективним видається дослідження вербалізації концепту «мовчання» в широкій панорамі як поетичних, так і прозових творів І. Франка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Феномен молчания / Н. Д. Арутюнова // Язык о языке : [сб. статей] / Под общ. ред. Н.Д. Арутюновой. – М. : Изд. «Языки русской культуры», 2000. – С. 417–436.
2. Базылев В.Н. Молчание как феномен культуры и коммуникации / В. Н. Базылев // Эффективная коммуникация: история, теория, практика: Словарь-справочник / Отв. ред М.И. Панов; сост. М.И. Панов, Л.Е. Тулина. – М. : ООО «Агентство «КРПА Олимп», 2005. – 960 с.
3. Безуглая Л.Р. Значимое молчание в системе прагматической импликации / Л. Р. Безуглая // Вісник ХНУ. – Харків : ХНУ, 2004. – Вип. № 636. – С. 47–49.
4. Брагина Н.Д. Память в языке и культуре / Н. Д. Брагина. – М. : Языки славянских культур, 2007. – 520 с. – (Studia philologica).
5. Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка : міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри / Тетяна Космеда. – Львів : Видавництво «ПАІС», 2006. – 328 с.
6. Солощук Л.В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі : [монографія] / Людмила Василівна Солощук. – Харків : Константа, 2006. – 300 с.
7. Постовалова В.И. Сокровенный диалог в духовном опыте священно-безмолвия / В. И. Постовалова // Логический анализ языка. Моно-, диа-, полилог в разных языках и культурах / отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М. : Издательство «Индрик», 2010. – С. 305–330.
8. Франко І. Твори в двох томах. Том 1 : [поезія] / Іван Франко. – К. : Дніпро, 1981. – 533 с.
9. Unrat-Scharpenack K. «Nereknu ti tu» – Indirekte «Sprechakte» des Verschweigens // Zeitschrift for Slawistik. – 1999 – Br. 44. – Nr. 3. – S. 286 – 299.